

موسیقی مذهبی ایران

معرفی دو اثر ارزشمند در موسیقی مذهبی ایران

● بهروز وجدانی

■ موسیقی مذهبی ایران
■ حسن مشحون

عوامل مذهبی حفظ‌کننده نفقات موسیقی ایران بدین صورت بیان می‌کند:

«نظر به اینکه موسیقی مذهبی از جمله روضه که از نظر تاریخی مقدم بر تعزیه یا شبیه‌خوانی است این مراسم مذهبی در حفظ و توسعه الحان ملی و قدیم ایران بسیار مؤثر افتاده و ادامه پیدا کرده تا به زمان ما رسیده است.»

موضوعاتی از قبیل روضه‌خوانی، تعزیه‌خوانی، اذان، مناجات، تلاوت قرآن، نوحه‌خوانی، مداحی، دسته‌گردانی و سینه‌زنی در این بخش به تفصیل مورد بحث قرار می‌گیرند. تجزیه و تحلیل روشن و دقیق از یکسو و مطرح کردن موضوعات و دیدگاه‌های جدید و واقع‌بینانه به موضوعات مورد بحث غنا و ارزش زیادی داده و مطالب را قابل استناد نموده است.

در جای جای این بخش در خصوص شاخص‌ترین افرادی که در حفظ و اشاعه نفقات موسیقی آوازی ایران با تکیه بر مضامین و شیوه‌های مذهبی مورد قبول مردم هر عصر اهتمام ورزیده‌اند مطالبی آمده است تا با جذابیت بیشتری مورد مطالعه خواننده قرار گیرند.

پژوهشگر محترم در مبحث مربوط به «نوحه»

کتاب موسیقی مذهبی ایران شامل دو بخش زیر است:

۱- موسیقی مذهبی و نقش آن در حفظ و انتشار موسیقی قدیم ایران و چند تن از معاریف و خوانندگان منبری.

۲- شبیه‌خوانی: سابقه تاریخی و تأثیر آن در نگاهداری الحان و نفقات ملی و جمعی از شبیه‌خوانهای معروف.

نویسنده در خلال بحث‌ها اعتقاد خود را در زمینه

کتاب ارزشمند «موسیقی مذهبی ایران» یکی از آثار شادروان حسن مشحون است که حاوی نکات و ظرایف بسیار بدیع می‌باشد و با زبانی شیوا به رشته تحریر درآمده است. شادروان حسن مشحون در سال ۱۳۸۵ در تهران به دنیا آمده و در سال ۱۳۵۹ نیز در همین شهر دیده از جهان فرو بست. استاد مشحون در رشته تاریخ در دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران به تدریس مشغول و در این رشته یک صاحب نظر بود. ایشان در نواختن سه تار و آشنایی با ردیف موسیقی سنتی ایران نیز اطلاع و تبحر کافی داشت. کتاب معتبر و مشهور «دره‌التاج» نوشته قطب‌الدین شیرازی توسط این مرد فاضل به فارسی ترجمه شده است. مهم‌ترین کار پژوهشی نامبرده تألیف کتاب دو جلدی «تاریخ موسیقی ایران» است که چند سال قبل به عنوان اثر برگزیده سال در زمینه موسیقی شناخته شد و جوایز آن به خانواده این مرحوم اعطا شد. بخش «موسیقی ضربی ایران» در کتاب «دو مقاله درباره موسیقی» با همکاری دکتر داریوش صفوت یکی دیگر از پژوهش‌های قابل استناد شادروان مشحون می‌باشد که هم‌زمان با کتاب موسیقی مذهبی ایران منتشر شده است.

می‌نویسد:

«اشعار نوحه را که برای زدن سینه در مجالس عزاداری و دسته‌گردانی می‌ساختند چون دارای وزن ضربی و آهنگی بود یا موسیقی ارتباط کامل داشت و در حقیقت تصنیفی بود که اشعار آن مضمون مذهبی و جنبه دینی داشت. اشعار نوحه و اصولاً نوحه‌خوانی و سینه‌زنی یکی از عوامل حفظ و رواج آهنگها و وزنهای موسیقی ملی بود و تأثیر غیر قابل انکاری در رواج الحان و آوزان قدیمی و ملی داشته است.»

بخش دوم کتاب به شبیه‌خوانی (تعزیه) و تأثیر آن در حفظ و اشاعه موسیقی ملی ایران اختصاص پیدا کرده است. تاریخچه و سابقه تعزیه در ایران به استناد متون تاریخی مورد تأمل قرار گرفته است.

«نمایش مذهبی و یا به اصطلاح شبیه‌خوانی و تعزیه در عصر صفویه هنوز در ایران مرسوم نشده بود. زیرا هیچیک از مورخان و نویسندگان ایران در آثار خود از آن سخنی به میان نیاورده و سیاحان و مسافران و نویسندگان خارجی در سفرنامه‌های خود نامی از آن نبرده‌اند.»

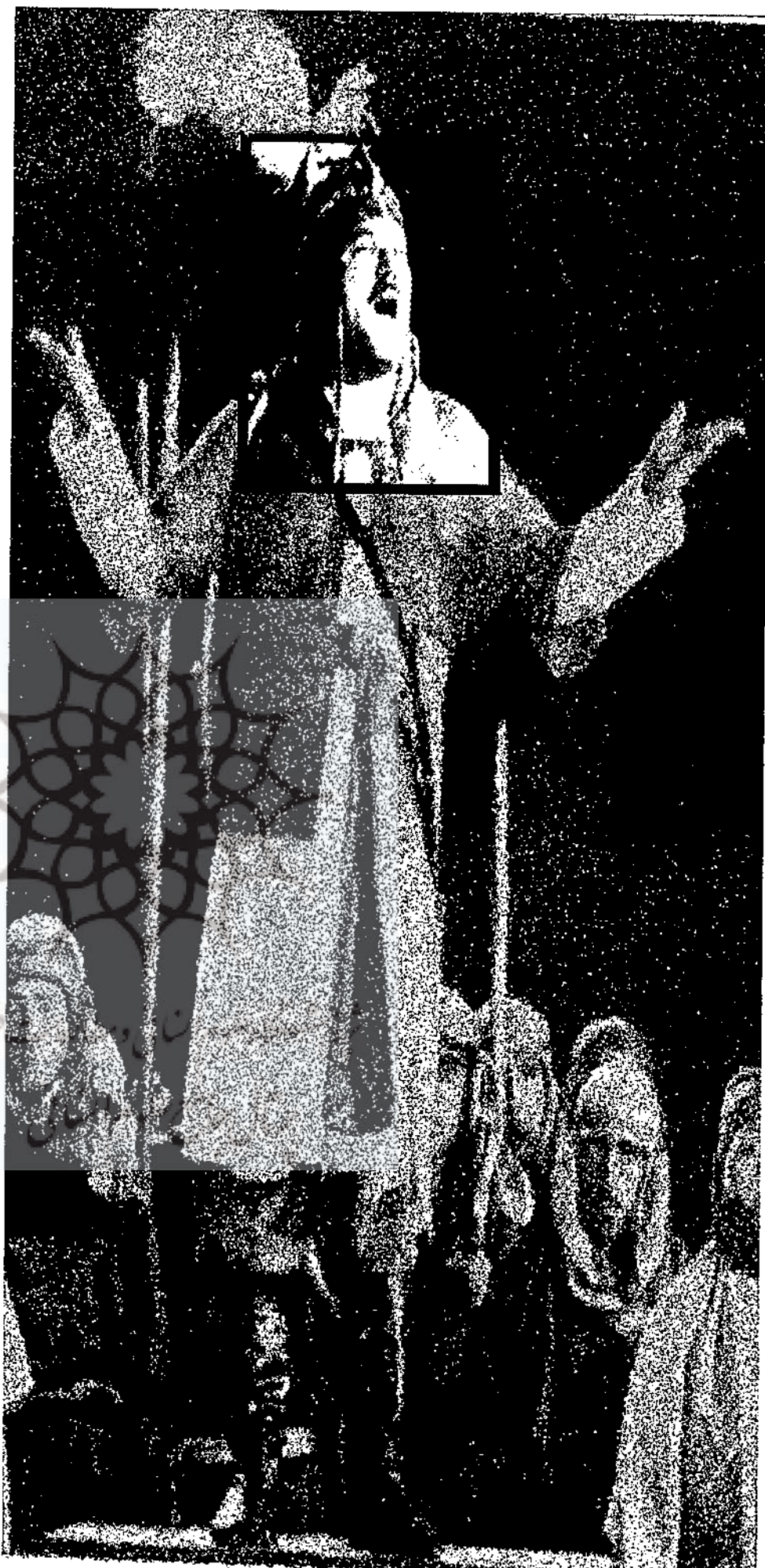
شادروان حسن مشحون معتقد است که گرچه برپا داشتن نمایش مذهبی یا تعزیه ظاهراً از زمان پادشاهی کریم‌خان زند معمول گشته ولی در اوائل عهد قاجار رواج یافته و از نظر حفظ و اشاعه موسیقی ملی ایران اهمیت بسیار زیادی پیدا کرده است.

در مورد خصوصیات تعزیه‌های قدیمی و نقش موسیقائی آن می‌نویسد:

«از خصوصیات تعزیه این بود که هر یک نقش خود را با خواندن اشعار مذهبی در یکی از دستگاهها و آوازها و گوشه‌های موسیقی اجرا می‌کردند و هیچگاه از زمینه آن دستگاه و آواز و گوشه خارج نمی‌شدند و مخالفین در جواب و سؤال با موافقین نیز این رعایت می‌شد مثلاً اگر امام با یکی از اتباع و نزدیکان خود سؤال و جواب می‌کرد سؤال و جواب در یک بحر و قافیه و در زمینه یک دستگاه یا آواز بود. خلاصه اینکه در شبیه‌خوانی از هر جهت رعایت تناسب می‌شد و تعزیه‌خوانها متناسب بودند برای نقشی که اجرا می‌کردند و هیچگاه از حدود دستگاه و آواز و گوشه مورد خوانندگی نقش خود خارج نمی‌شدند و هر یک به مناسبت تکرار و تمرین در آن مقام، نغمات و الحان مربوطه را که در ذهن آنها ضبط شده بود به بهترین وجه ادا می‌کردند.»

نویسنده در جاهای دیگر این بخش در خصوص تکیه دولت، نقش معین البکاء، شبیه‌خوان‌های معروف دوره قاجاریه، برگزاری تعزیه در کاخ‌های سلطنتی توسط شاهان قاجار و خانواده‌های آنها، ارتباط اشعار تعزیه با گوشه‌های موسیقی سنتی بطور مشروح و دقیق مطالبی مستند را ذکر کرده است.

ذکر این نکته نیز ضروری بنظر می‌رسد که کتاب «موسیقی مذهبی ایران» شادروان حسن مشحون و کتاب «موسیقی مذهبی ایران» تألیف شادروان دکتر محمدتقی مسعودیه مکمل یکدیگر می‌باشند، کار آقای مسعودیه از لحاظ تجزیه و تحلیل موسیقائی نغمات و کار آقای مشحون به سبب غناء مطالب و مباحث تاریخی در حد خود بی‌تظیر می‌باشند.

آوانویسی.

پژوهشگر ارجمند در مقدمه کتاب می‌نویسد: «کلیه انتشارات در زمینه تعزیه، فقط جنبه‌های نمایشی و تاریخی، متون تعزیه و از این قبیل را بررسی می‌کنند. در هیچ یک از این انتشارات، تا حدود اطلاعات نگارنده، موسیقی مورد مطالعه قرار نمی‌گیرد. بدیهی است موسیقی تعزیه از درام و متن لاینفک است. به این سه عنصر لاینفک، مکان اجرای تعزیه و حتی تماشاگران نیز افزون می‌گردند. به همین دلیل معین‌البکاء نه فقط اجرای تعزیه را رهبری می‌کند، بلکه گاهی با قطع نمایش، از جمله محتوای صحنه ارائه شده را برای تماشاگران تفسیر می‌کند یا روایاتی از شهادت امام حسین(ع) نقل نماید. باز به همین دلیل تماشاگران در اجرای برخی از آوازهای تعزیه شرکت می‌کنند. بدین ترتیب حضار تعزیه صرفاً تماشاگران غیرفعال نیستند بلکه آنها در ارائه وقایع کربلا همانند تعزیه‌گردانان فعالانه مشارکت دارند».

شادروان محمدتقی مسعودیه در جایی دیگر از مقدمه کتاب در خصوص ویژگیهای این پژوهش چنین می‌نویسد: «کتاب حاضر گرچه مباحثی از قبیل چگونگی

پژوهشی بالرش دیگر. ایشان تألیفاتی نیز به زبان آلمانی دارند که به شایستگی از عهده معرفی موسیقی سنتی و محلی ایران به جهانیان برآمده‌اند.

کتاب ارزشمند «موسیقی مذهبی ایران» شامل مقدمه و ۶ فصل بشرح زیر است:

فصل اول: چگونگی تکامل نمایش تعزیه، حواشی
فصل دوم: ریشه‌های تاریخی نمایش تعزیه، حواشی

فصل سوم: تعزیه و اساطیر، حواشی
فصل چهارم: نسخ تعزیه، ترجمه نسخ تعزیه، کتابشناسی تعزیه‌نامه‌های فارسی، حواشی

فصل پنجم: تجزیه و تحلیل، تعزیه شهادت امام حسین(ع)، تعزیه شهادت هفتاد و دو تن، نتیجه‌گیری، حواشی

فصل ششم: تعزیه نامه شهادت امام حسین(ع) و تعزیه‌نامه شهادت هفتاد و دو تن، تعزیه نامه شهادت امام حسین، تعزیه نامه شهادت هفتاد و دو تن، حواشی،

شادروان محمدتقی مسعودیه یکی از شاخص‌ترین و پسرکارترین چهره‌های موسیقی تطبیقی (اتنوموزیکولوژی) در کشور ما به شمار می‌آید. از این موسیقی‌شناس و پژوهشگر آثار بیشماری بجای مانده است که همه آنها منبع و مرجع معتبر و مطمئن برای علاقمندان موسیقی ایرانی هستند. وی دارای دکترای موزیکولوژی و آهنگسازی از کشور آلمان بوده و در زمینه آهنگسازی نیز آثاری از نامبرده به جا مانده است. نوع پژوهشهای استاد متنوع و منحصر بفرد می‌باشد. شادروان مسعودیه تا آخرین لحظات حیات پرثمر خود (پهمن ماه ۱۳۷۷) علاوه بر تدریس «اتنوموزیکولوژی» در دانشگاه تهران به کار پژوهش مشغول بوده است و بسیاری از نکات مبهم موسیقی ایرانی را با دقت و وسواس علمی روشن ساخته است.

کتابهای با ارزش زیر حاصل پژوهشهای دقیق و عالمانه این بزرگ مرد موسیقی سنتی و محلی ایران است: تجزیه و تحلیل ۱۴ ترانه محلی ایران - مبانی اتنوموزیکولوژی یا «موسیقی‌شناسی تطبیقی» - موسیقی بلوچستان - موسیقی بوشهر - موسیقی تربت‌جام - آوانویسی و تدوین ردیف آوازی موسیقی ایران (ردیف شادروان محمود کریمی) و دهها مقاله

تکامل تعزیه، ریشه‌های تاریخی، متون تعزیه و غیره را اجمالاً مورد بررسی قرار می‌دهد، اما در درجه اول به تحقیق موسیقی تعزیه می‌پردازد. بدین منظور برای اولین بار آوازهای تعزیه شهادت امام حسین (ع) و تعزیه شهادت هفتاد و دو تن آوانویسی شده‌اند. قواعد ناشی از تجزیه و تحلیل و مقایسه این آوازها با هم و با ردیف و موسیقی سنتی ایران مسلماً فقط به این دو تعزیه تعلق دارند.»

فصل سوم کتاب «موسیقی مذهبی ایران» با عنوان «تعزیه و اساطیر» نشانگر عظمت ابعاد گسترده حضور واقعه کربلا در فرهنگ مردم مسلمان جهان است. در زیر نمونه‌هایی از این اعتقادات آورده می‌شود:

– کبوتر به عنوان سمبل روح القدس، همان گونه که در کتاب مقدس عهد جدید آمده است. بر اساس افسانه‌ای خیر شهادت امام حسین (ع) به وسیله دو کبوتر سفید به مدینه منوره اعلام می‌شود.

– مراکشی‌ها عقیده دارند که در روز عاشورا همزمان با شهادت امام حسین (ع) حوادث ذیل نیز اتفاق می‌افتد: آدم از گناهان خود پشیمان می‌شود. کشتی نوح پس از طوفان در کوهستان استقرار می‌یابد. حضرت موسی (ع) امواج بحر احمر را به دو نیم از هم جدا می‌کند.

یوسف از درون چشمه بیرون می‌آید. ایوب سلامت و یعقوب بینائی باز می‌یابند. یونس از شکم نهنگ خارج می‌شود و ادریس به آسمان صعود می‌کند. حضرت عیسی (ع) در روز عاشورا تولد یافته و معراج می‌کند. خداوند آدم، زمین، خورشید، ماه، ستارگان، عرش و بهشت را می‌آفریند. در عاشورا اولین باران از آسمان نازل می‌شود.

فصل چهارم کتاب حاوی اطلاعات قابل توجهی در خصوص نسخ تعزیه است که توسط علاقمندان و پژوهشگران کشورهای دیگر به زبانهای فرانسه، انگلیسی، آلمانی و ایتالیائی ترجمه و چاپ شده است. در این ارتباط می‌توان از فردی به نام «انریکو چرولی» (Enrico Cerulli) سفیر سابق ایتالیا در تهران بین سالهای ۱۹۵۰ تا ۱۹۵۵ نام برد که تعداد ۱۰۵۵ نسخه خطی تعزیه را جمع آوری و به کتابخانه واتیکان اهدا کرده است. این مجموعه عظیم نسخ خطی تعزیه بعدها به وسیله «آتوره روسی» (Ettore Rossi) کاتالوگ‌بندی شده و پس از درگذشت او توسط «آلسیو بومباچی» (Alessio Bombaci) به اتمام رسیده و در سال ۱۹۶۱ انتشار یافته است.

فصل پنجم کتاب به تجزیه و تحلیل تعزیه‌های

شهادت امام حسین (ع) و شهادت هفتاد و دو تن اختصاص یافته است. پژوهشگران در این فصل با دقت و ابتکاری قابل تحسین به آوانویسی و تجزیه و تحلیل تعزیه‌ها پرداخته و تمام بخش‌های آوازی و سازی تعزیه‌ها را با گوشه‌ها، آوازها و دستگاههای موسیقی سنتی ایران و موسیقی نواحی مختلف کشورمان مقایسه کرده و شباهتها و تفاوت‌های آنها را ذکر نموده است. این بخش از کتاب حاوی نکاتی بسیار نو و علمی است که تاکنون توسط کمتر موسیقی‌شناسی مورد بحث قرار گرفته است، از این رو برای موسیقی‌شناسان ایرانی بیش از سایر مباحث کتاب می‌تواند قابل استفاده و استناد و راهگشا باشد.

بایستی صادقانه اذعان کرد که کتاب «موسیقی مذهبی ایران» به سبب برخورداری از مباحث و دیدگاههای علمی و دقیق مطرح نشده در زمینه موسیقی مذهبی ایران و مقایسه آنها با ردیف موسیقی سنتی ایران و موسیقی نواحی مختلف کشورمان و سایر ابتکاراتی که در آوانویسی و تجزیه و تحلیل تعزیه‌ها بکار گرفته شده این اثر را به عنوان کتابی ارزنده و مرجعی مطمئن و قابل استناد از این موسیقی‌شناس و پژوهشگر فرهیخته برای ما به یادگار گذاشته است.